

Dårlige økonomiske forhold som risikofaktor: Hvordan klarer børn, der vokser op i fattigdom, sig?

Jens Bonke¹

Programleder, lic.polit.
Socialforskningsinstituttet
Herluf Trolles Gade 11
DK-1052 København K
E-mail: jeb@sfi.dk

¹ Endvidere har forsker Azhar Hussain og stud.polit. Frederik Gerstoft gennemført en del af beregningerne i arbejdsnotatet, ligesom stud.polit Anne-Louise Grinsted har bidraget ved udformningen af arbejdsnotatet. Et tidligere udkast til arbejdspapiret er blevet diskuteret i programområdet Velfærdsfordeling på SFI.

Arbejdsblad 5 Vidensopsamlingen om social arv 2003

Niels Ploug, Socialforskningsinstituttet, Herluf Trolles Gade 11 – 1052 København K
Tlf. 3348 0840 – Email: np@sfi.dk

“Forskningsprogrammet om social arv gennemføres af forskere fra Socialforskningsinstituttet, Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Danmarks Pædagogiske Universitet og Statens institut for Folkesundhed. Yderligere oplysninger om forskningsprogrammet kan fås på www.Forskningsprogrammet-social-arv.dk”

Abstract: Økonomisk fattigdom blandt børn opfattes som et problem i alle samfund, også selvom fattigdom ikke nødvendigvis defineres på samme måde. I Danmark er der således ikke tale om, at børn sulter og ikke har tag over hovedet. Men i og med nogle børn har væsentligt dårligere levevilkår end andre kan man med rimelighed betragte dem som relativt fattige. Det viser sig, at omkring tre til fem procent af børn under 18 år på denne måde kan betegnes som fattige i dagens Danmark, og at denne fattigdom i et vist omfang går i arv fra generation til generation. Der peges derfor på, at forskellige politiske tiltag må anses for at være påkrævede for at forsøge at råde bod på nævnte problemer.

*The elimination of child poverty, however, is both ends and means:
an end in and of itself and a means to a better future (Corak, 2001)*

1. Hvorfor bekæmpe økonomisk fattigdom blandt børn?

Der er en række argumenter for at bekæmpe børnefattigdom. Dels er det et problem her og nu, at nogle børn vokser op i væsentlig dårligere kår end andre. Dels er det et langsigtet problem, at nogle børn ikke får de samme muligheder som andre ved at blive udsat for negativ social arv, sådan som det vil fremgå nedenfor.

Fattigdom blandt børn forringer deres livskvalitet ved at give dem mindre velfærd på en række områder, det være sig forbrugsmæssigt, socialt og sundhedsmæssigt. Som borgere strider det mod generelt accepterede normer i samfundet om alles ret til at leve et godt og anstændigt liv. Børn er mere udsatte end voksne ved i ringe grad at kunne påvirke deres egne levevilkår, hvorfor der hviler et særligt ansvar fra andres/samfundets side til at hjælpe sådanne børn ud af fattigdom. Det fremgår da også af FN's børnekonvention, som Danmark ratificerede i 1991, at børn bl.a. har ret til social sikkerhed (artikel 26), en ordentlig levestandard (artikel 27) og uddannelse (artikel 28).

De langsigtede argumenter for at bekæmpe fattigdom blandt børn består i risikoen for, at børn bærer fattigdommen med sig i voksenlivet – den negative sociale arv – og dermed både får et økonomisk set dårligere liv som barn og som voksen. Hvis således den sociale mobilitet i samfundet er beskeden, vil der være en relativ stor sandsynlighed for, at det er de samme, der mærker fattigdom hele livet igennem. Det kan også ud fra et samfundsøkonomisk perspektiv vise sig at være et problem, idet det kan indebære, at uddannelsesmæssigt set egnede personer ikke får mulighed for at gennemføre en sådan, hvorved der bliver tale om et uudnyttet uddannelsespotentiale i samfundet. Et problem som understreges af mange tilkendegivelser om, at Danmarks økonomiske fremtid mere end nogen sinde er afhængig af uddannelses- og videnskapital. Det er så meget mere problematisk med udsigten til mangel på arbejdskraft i de kommende år og årtier begrundet i en ændret demografisk sammensætning af befolkningen med forholdsvis flere ældre, og især gamle.

Man kan også argumentere for at bekæmpe fattigdom hos børn ud fra et sundhedsmæssigt perspektiv. For voksne er det velkendt at sundhed og indkomst hænger positivt sammen, og at det oven i købet er sådan, at relativt rige mennesker er sundere og lever længere (Case et al., 2002). Denne sammenhæng grundlægges allerede i barndommen, hvorfor man kan sige, at sundhed ligeså vel som indkomst arves fra generation til generation. I en undersøgelse fra USA finder man, at der er en stærk sammenhæng mellem lav husstandsindkomst og dårligt helbred hos børn. Endvidere finder man, at sundheden hos børn af forældre med lav indkomst falder hurtigere med alderen. Disse børn har således alt andet lige dårligere sundhed, når de bliver voksne. Dette resultat gælder også, når man kontrollerer for genetisk arv ved også at se på adoptivbørn.

Implikationerne af at være mindre sund som barn er både direkte velfærdsomkostninger og finansielle omkostninger til behandling samt mindre akkumulation af human kapital. Mindre sunde børn bruger

mindre tid i skolen, da de oftere er syge, usund kost påvirker koncentrationsevnen og dermed indlæringen i skolen, som måske påvirker lysten til at gå i skole. Der kan også være en påvirkning af indtjeningsevnen som voksen, da en dårligere sundhedstilstand kan gøre én mindre produktiv, samtidig med at man alt andet lige har haft dårligere mulighed for at akkumulere human kapital, der øger ens produktivitet.

Der er med andre ord mange argumenter for at beskæftige sig med økonomisk fattigdom blandt børn, også selvom det drejer sig om et dansk velfærdssamfund. I det følgende er det først og fremmest den økonomiske vinkel, der anlægges, idet både økonomisk fattigdom blandt børn her og nu, og sammenhængen mellem børnefattigdom og voksenfattigdom – den sociale arv – beskrives nærmere.

2. Måling af økonomisk fattigdom blandt børn

Der er mange måder at måle økonomisk fattigdom på, også når det gælder for børn. En måde er, at se på hvor stor en indkomst familien har til rådighed, når der er betalt skat, og hvis pengene her ikke rækker til et rimeligt forbrug, kan man tale om fattigdom. En anden måde er at opstille en liste over en række forhold, som er almindeligt udbredte i befolkningen, og hvis en familie på disse områder lider afsavn, er det udtryk for fattigdom (se boks 1). I begge tilfælde er perspektivet relativt i den forstand, at problemet med begrænsede økonomiske ressourcer og mange økonomiske afsavn nødvendigvis afhænger af, hvor mange der er i en sådan situation. Der må med andre ord være tale om, at man adskiller sig mere eller mindre markant fra flertallet/normen, hvis ens økonomiske situation skal kunne karakteriseres ved fattigdom. Det skal i den forbindelse understreges, at der kun i få tilfælde vil være tale om absolut fattigdom i form af mangel på mad, husly, osv. Det relative består først og fremmest i, at man adskiller sig markant fra andre økonomisk set, og dermed falder udenfor, hvad der økonomisk kan forventes er en rimelig levestand, jf. FN's børnekonvention. Det kan i værste fald føre til social eksklusion.

Der sondres også mellem normativ fattigdom og subjektiv fattigdom, idet normativ fattigdom er betinget af, hvad der er den gældende opfattelse af, hvad der på et givet tidspunkt hører med til en rimelig levestandard. Subjektiv fattigdom afhænger af ens egen vurdering af den økonomiske situation, hvad enten denne vurdering er påvirket af nogle konkrete økonomiske problemer, eller af hvordan ens situation opleves i forhold til andre, man sammenligner sig med (boks 1).

Boks 1. Fattigdom - begreber og -definitioner

Et fattigdomsmål er en måde at skelne to grupper fra hinanden, nemlig de fattige fra de ikke-fattige. Her skelnes mellem to måder at foretage denne opdeling på, den ene kendetegnes ved brugen af en absolut fattigdomslinie, den anden ved brugen af en relativ fattigdomslinie.

Absolut fattigdom. En person defineres som absolut fattig, hvis vedkommende ikke har en indkomst over et givet niveau, en såkaldt fattigdomslinie. I international forstand taler man ofte om 1\$ om dagen som fattigdomslinie, men en tilsvarende findes ikke for Danmark.

Relativ fattigdom. Defineres ofte i forhold til en såkaldt relativ fattigdomslinie. Her bruges ofte halvdelen af medianindkomsten som mål. Falder man under denne grænse, karakteriseres man som relativt fattig i forhold til resten af befolkningen. Man kan imidlertid også betragte andre mål for relativ fattigdom, end et monetært mål.

Normativ fattigdom. Når fattigdom defineres ud fra en samfundsmæssig norm for, hvad der er det mindst acceptable niveau for levevilkår.

Subjektiv fattigdom. Udtrykker om den enkelte oplever sin egen økonomiske situation som værende dårlig. Udsathed er et eksempel på et *subjektivt* mål. At være udsat betyder fx at man tilkendegiver, at man ikke kan få pengene til at slå til. Der indføres her ofte en øvre indkomstgrænse for at undgå, at velstillede akutte problemer bliver tolket som fattigdom.

Boks 2. Indkomster og forbrug pr. individ - ækvivalensberegning

Familieindkomsten opgøres som husstandens samlede indkomst (fx bruttoindkomst) for samtlige medlemmer af familien. Der foretages ækvivalensberegning af indkomsten for at korrigere for antallet af personer i familien og for stordriftsfordele. Hermed får man et indkomstbegreb som er sammenligneligt på tværs af familier med forskellig størrelse og sammensætning.

Der anvendes fem ækvivalensberegninger:

1. OECD-skala: Den første voksne person i familien tæller for 1, den anden for 0,7, og hver af børnene tæller for 0,5. For en familie med to voksne og to børn giver dette en ækvivaleringsfaktor på 2,7 (Danmarks Statistik, 2002).

2. Den modificerede OECD-skala: Den første person i husholdningen (over 14 år) tildeles vægten 1, andre personer over 14 år tildeles vægten 0,5, mens børn under 14 år tildeles vægten 0,3. For en familie med to voksne og to børn giver dette en ækvivaleringsfaktor på 2,1 (Danmarks statistik, 2002a; Bonke, 2002)

3. Eksponentiel skala I: $(\text{Antallet af voksne})^{0,8} + (0,5 \times \text{Antallet af børn})^{0,8}$. For en familie med to børn og to voksne giver dette en ækvivaleringsfaktor på 2,74 (Finansministeriet, 2002).

4. Eksponentiel skala II: $(\text{Antallet af voksne} + 0,6 \times \text{Antallet af børn})^{0,8}$. For en familie med to børn og to voksne giver dette en ækvivaleringsfaktor på 2,54 (DØR, 2001).

5. Eksponentiel skala III: $(\text{Antallet af voksne} + 0,7 \times \text{Antallet af børn})^{0,85}$. For en familie med to børn og to voksne giver dette en ækvivaleringsfaktor på 2,83 (Bradbury et al., 2001).

Indenfor økonomisk forskning anvendes ofte en afgrænsning af fattigdom, der indebærer, at det at man så at sige ligger i den nedre ende af indkomstfordelingen, er det relevante kriterium. Således vil en indkomst, der er mindre end halvdelen af det personen i midten af indkomstfordelingen tjener – 50 pct. medianen - være ensbetydende med, at man betegnes som værende økonomisk fattig. Der tages i den forbindelse hensyn til, at der er flere personer i husstanden, hvorfor husstandsindkomsten

(ækvivalens-)korrigeres i overensstemmelse hermed (se boks 2). Tilsvarende vil familier, der udelukkende lever af kontanthjælp kunne betegnes som fattige (Salonen, 2002), idet der netop er tale om, at samfundet giver en økonomisk støtte ud fra en normativ betragtning om, hvad der er det laveste acceptable leveniveau.

Hvorvidt en indkomst under 50 pct.'s medianen eller kontanthjælp som eneste indkomstkilde giver anledning til økonomiske problemer for en familie er et åbent spørgsmål. Der anvendes derfor også ofte et *subjektivt* økonomisk fattigdomsmål, hvorefter man er fattig, hvis man tilkendegiver, at man ikke kan få pengene til at slå til. Der indføres her somme tider en øvre indkomstgrænse for at undgå, at velstillede akutte økonomiske problemer bliver taget som udtryk for fattigdom.

Der er i de senere år gennemført et stigende antal undersøgelser af fattigdom målt som manglende besiddelse af forskellige goder og udsathed for forskellige problemer, idet der eksplicit spørges om, hvorvidt man ønsker at have de pågældende goder henholdsvis at være fri for dem. Det er på dette grundlag muligt at finde ud af, hvor mange der lider afsavn henholdsvis hvilke afsavn, der er tale om. Der kan herudfra beregnes en score, der viser befolkningens fordeling efter antal afsavn. Imidlertid er ikke alle afsavn af lige stor betydning for børns levestandard, hvorfor det er nødvendigt kun at inddrage visse afsavn, når formålet er at belyse omfanget af fattigdom blandt børn.

For alle fattigdomsmål gælder, at de medvirker til at afgrænse en gruppe, hvis økonomiske levevilkår er ringere end andre grupper. Da der er tale om forskellige mål, vil grupperne naturligvis have forskellig størrelse og ikke nødvendigvis bestå af de samme personer. Samtidig er det vigtigt at understrege, at de beregnede grupper af fattige kan være meget heterogene, således at nogle klarer sig bedre end andre, på trods af at de alle overordnet betegnes som værende fattige.

3. Omfang af økonomisk fattigdom blandt børn

Der er fortsat børn, som vokser op i fattigdom i Danmark og andre vestlige lande. I det følgende er det hensigten at vise hvor mange fattige børn, der er tale om, herunder varigheden af en sådan fattigdom. Det er således ikke ligegyldigt, om et barn er fattigt et enkelt år eller over en længere periode. Desværre er sådanne varigheder kun undersøgt i begrænset omfang, hvilket vil fremgå af det følgende. Der ses først på undersøgelser og beregninger af omfanget af fattigdom blandt danske børn, og derefter gives en oversigt over internationale fattigdomsundersøgelser vedrørende børn.

Danske undersøgelser

Når man ser på børns opvækst, fremgår det, at mange oplever gode økonomiske kår. Hvis man således opdeler befolkningen efter stigende indkomst, viser det sig, at seks ud af ti børn i 2000 tilhører den midterste halvdel – 2. og 3. kvartil – og at hvert syvende barn tilhører den bedst stillede fjerdedel af befolkningen (4. kvartil). Den resterende del af danske børn – svarende til hvert fjerde

barn – befinder sig i den økonomisk dårligst stillede fjerdedel af befolkningen (1. kvartil). Det betyder, at børn i forhold til voksne hverken er over- eller underrepræsenterede i denne såkaldte lavindkomstgruppe. I 1983 – 17 år tidligere - var andelen af børn i lavindkomstgruppen noget større, idet faldet dog alene kan henføres til perioden 1983-1988. Siden 1988 har der således været en svag stigning i andelen af børn i lavindkomstgruppen (tabel 1). For børn i de øvrige indkomstgrupper (kvartiler) har der i løbet af 1990'erne været tale om mindre forskydninger. Der er derfor ikke noget, der tyder på, at der har været nogen væsentlig forandring i børns økonomiske vilkår i Danmark i denne periode, hvorimod der som nævnt har været væsentlige ændringer i løbet af 1980'erne, især i den nedre ende af indkomstfordelingen. Det skal nævnes, at der her er anvendt disponible husstandsindkomster korrigeret for antallet af familiemedlemmer (eksponentiel skala I).

Tabel 1

Børn fordelt efter familiens placering i indkomstkvartil og fattigdom¹ 1983-2000.

	1983	1988	1991	1993	2000
Kvartil:			Procent		
1.	26,4	21,8	23,3	23,5	24,7
2.	31,7	33,4	33,4	33,2	32,4
3.	28,0	30,0	29,2	29,5	28,2
4.	14,0	14,8	14,1	13,9	14,7
Fattige ¹	6,2	4,6	3,9	3,7	3,0
Antal (1.000)	1,180	1,097	1,073	1,067	1,144

¹Den disponible ækvivalenskorrigerede indkomst (eksponentiel skala I) med kvartilinddeling foretaget med inkludering af alle familier med eller uden børn. Fattigdom er defineret som ækvivalenskorrigeret disponibel indkomst under 50 pct. af medianindkomsten.

Kilde: Beregninger foretaget af Finansministeriet, april 2003.

Der er umiddelbart to forklaringer på, at nogle børn vokser op i familier med relativt lave indkomster. Den ene er, at forældrene enten ikke har nogen uddannelse eller kun en kortere, hvorfor indkomsten bliver lavere sammenlignet med længere uddannede forældres. En anden forklaring er, at forekomsten af ledighed blandt forældrene indebærer lavere indkomst. Endelig kan forældrenes civilstand også spille ind, hvilket viser sig ved, at enlige forældre oftere tilhører lavindkomstgruppen (1. kvartil) end par-forældre, hvilket bl.a. kan henføres til enliges mindre sandsynlighed for beskæftigelse eller i det hele taget for at være på arbejdsmarkedet, jf. Danmark Statistik (2002, p.67), som anvender bruttoindkomsten korrigeret med OECD-skalaen (box 2). Det er da også især børn af enlige mødre, der oplever, at familien har en midlertidig overførselsindkomst, nemlig 27 pct. af sådanne børn mod kun 12 pct. af børn hos enlige fædre, og 9 pct. af alle børn i familier med midlertidig overførselsindkomst som hovedindkomstkilde i 1999. Dette billede afspejler sig i placeringen i indkomstfordelingen, som i 1999 viste, at 19 pct. af børn med enlige mødre tilhørte den laveste indkomstgruppe mod 8 pct. i den højeste. De tilsvarende procenter for børn i familier med både en mor og far er 3 pct. og 47 pct. (Danmarks Statistik (2002, p.72).

Ser man på hele barndommen, giver det statistiske materiale nogle begrænsninger, idet kun perioden 1980 og frem til i dag er dækket registermæssigt. Det er derfor kun for børn, der blev født omkring 1980, at det i dag er muligt at give en hel levnedsskildring, hvad angår deres økonomiske opvækstvilkår. For børn, som var 17-årige i 1999, gælder, at 12 pct. er vokset op i familier, hvis gennemsnitlige husstandsbruttoindkomst for perioden 1983-99 lå i 1. kvartil (tabel 2). For de 17-årige, der hele livet har boet hos begge forældre, er andelen af tilsvarende familier på 4 pct., mens den for unge, der er vokset op hos deres enlige forælder, er på 52 pct. Det svarer til, at sandsynligheden for at vokse op i en familie med lav indkomst er 13 gange større, hvis man bor hos en enlig forælder sammenlignet med hos begge forældre. Et tilsvarende billede viser sig, når børnene inddeles efter forældrenes modtagelse af overførselsindkomst henholdsvis ledighedsomfang. Børn opvokset med kun den ene forælder har således 16,5 gange så stor sandsynlighed for at dennes bruttoindkomst for over halvdelen vedkommende har bestået af overførselsindkomst (33 pct. mod 2 pct.). Og hvad angår ledighed er sandsynligheden for et ledighedsomfang på over 40 pct. 6 gange så stor for et barn af en enlig forælder sammenlignet med børn opvokset med begge forældre (18 pct. mod 3 pct.). Der er derimod ikke den store forskel i, hvorvidt disse børn oplever at forældrene på et tidspunkt har været ledige – 26 pct. mod 28 pct. – idet det er omfanget, der varierer markant med forældrenes civilstand.

Tabel 2
17-årige pr. 1. januar 2000 fordelt efter familietype og deres familiers gennemsnitlige indkomster¹,
overførselsindkomst som andel af bruttoindkomst, og ledighedsgrad.1983-1999.

	Gns. indkomst ¹	Overførselsindkomst- andel >50 af bruttoindkomst	Ledigheds-andel	
	1. kvartil		0	>40
Kun hos begge forældre	4	2	28	3
Kun hos enlig forælder	52	33	26	18
Med 3 eller flere voksne ²	21	13	9	11
I alt	12	6	22	7

¹Husstandsbruttoindkomst ækvivalenskorrigeret (OECD-skala). Kvartilinddeling foretaget med inkludering af alle familier inkl. og ekskl. børn. ²Over 18-årige.

Kilde: Danmarks Statistik (2002)

I de fleste undersøgelser af børn, der vokser op i økonomisk fattigdom, anvendes 50 pct. af medianen til at afgrænse fattige fra ikke-fattige børn. Hvis således den disponible husstandsindkomst udgør under 50 pct. af den midterste indkomst – medianen - korrigeret for antallet af familiemedlemmer og deres alder, betegnes husstandsmedlemmerne, inklusive eventuelle børn, som værende økonomisk fattige.

Opgjort på denne måde kan omfanget af børnefattigdom i Danmark i 2000 opgøres til 3,0 pct. af samtlige børn (<18 år og eksklusive udeboende børn) (tabel 1) mod 6,2 pct. i 1983. Dette markante

fald i børnefattigdom kan især tilskrives perioden 1983-1988, hvor andelen faldt til 4,6 pct., og perioden 1993-2000, hvor faldet var fra 3,7 pct. til nævnte 3,0 pct. For begge perioder gjaldt, at ledigheden faldt markant, og i første periode blev børnefamilieydelsen tillige indført - i 1987 - hvilket efter al sandsynlighed har medvirket til faldet i udbredelsen af børnefattigdom.

Hvis børnefattigdommen i stedet opgøres ud fra forældrenes egne angivelser af husstandens disponible indkomst i forbindelse med interview, er der tale om en noget større udbredelse af fattigdom. Tabel 3 viser således, at 4,8 pct. af samtlige børn (<18 år) kan betegnes som værende fattige mod ovennævnte 3,0 pct². At der er tale om henholdsvis år 2001 og 2000 anses for at være uden praktisk betydning, hvorimod det, at udeboende børn i første beregning udelukkes fra beregningen (Finansministeriet, 2002), formodes at give en lavere andel af fattige børn.

Sammenlignes børn hos enlige forældre og børn hos par viser tabel 3 endvidere, at der er store forskelle, idet andelen af økonomisk fattige børn hos førstnævnte er beregnet til 22,0 pct. mod 3,3 hos sidstnævnte.

Tabel 3
Økonomisk fattige og udsatte børn hos enlige forældre hhv. par-forældre¹. Procent. 2001.

	Enlig forælder (118)	Begge forældre (1404)	Alle (1522)
(Antal observationer)			
Andelen af børn i fattige ² familier	22,0	3,3	4,8
Andelen af børn i udsatte familier ³	22,0	3,8	5,2
Andelen af børn i fattige eller udsatte familier	44,0	7,1	10,0

¹Der er også foretaget beregninger, hvor medianværdien er beregnet på baggrund af en individfordeling (se fodnote 2), og under anvendelse af ækvivalensskala I (se box 2). Der bliver herved tale om lidt større tal end her angivet. ²Den ækvivalenskorregerede disponible indkomst (modificeret OECD-skala) er under 50 pct. af medianværdien. ³Der anvendes et spørgsmål om, hvorvidt familien finder, at den kan få økonomien til at slå til, idet der her kun er tale om familier, der ikke er fattige (>=50 pct. medianen), men som alligevel tilhører 1. kvartil af indkomstfordelingen.

Kilde: Egne beregninger på Tidsanvendelsesundersøgelse 2001, SFI

I nyere fattigdomsforskning taler man ikke kun om økonomisk fattigdom, men også om økonomisk udsathed (Hjort & Salonen, 2000). Udsathed kan bl.a. afgrænses til at omfatte familier, der har svært ved at få pengene til at slå til og samtidig ikke har for store indkomster, idet problemerne i så tilfælde alt andet lige må formodes at være lettere at kunne løse gennem afhændelse af formue og/eller optagelse af lån. Hvis familier, der tilkendegiver, at de har meget svært eller blot svært ved at få

² Beregninger foretaget af Danmarks Statistik april 2003 for SFI finder en børnefattigdom på 6 pct., idet der anvendes disponible husstandsindkomster (C-familier) ækvivalenskorregeret med OECD-skalaen. Disse indkomster er anvendt til at afgrænse kvartil-grænser på familieniveau, hvorefter samtlige personer – børn og voksne – i familien placeres i samme kvartil. I Finansministeriets beregninger for SFI, jf. tabel 1, anvendes disponible husstandsindkomster (C-familier) ækvivalenskorregeret med eksponentiel skala I, tillige med at indkomstfordelingen for samtlige individer – ikke familier – bruges til at afgrænse kvartilgrænser. I begge beregninger udelukkes udeboende børn, dvs. under 18-årige personer, der ikke bor sammen med nogen af forældrene, hvis disse ikke er gifte eller har egne børn. Endelig anvender Danmarks Statistik en beregnet lejeværdi af egen bolig på 2 pct. af kontantværdien mod 4 pct. i Finansministeriets beregninger.

pengene til at slå til uden at være fattige (<50 pct. median indkomsten), og samtidig tilhører lavindkomstfamilier (25 pct. fraktilen) kan det beregnes, at 5,2 pct. af alle børn lever i økonomisk udsatte familier (tabel 3). Igen er andelen væsentlig større blandt børn hos enlige forældre end blandt børn hos par (22,0 mod 3,8). Det svarer stort set til andelen af børn i fattige familier, hvilket betyder, at 10,0 pct. af samtlige børn enten lever i økonomisk fattige eller økonomisk udsatte familier i 2001. Det skal understreges, at der ikke sondres mellem familier, som selv har bragt sig i økonomiske problemer, og familier hvor udefra kommende faktorer er forklaringen.

Internationale undersøgelser

Der findes kun et begrænset antal internationale undersøgelser af børns økonomiske fattigdom. Den seneste er formentlig Bradbury, Jenkins & Micklewrigth (2001), som indeholder en række betragtninger og resultater omkring fattigdom blandt børn i den industrialiserede del af verden. Det viser sig her (tabel 4), at andelen af relativt fattige børn beregnet ud fra 50 pct.'s medianen i 1998 var nogenlunde lige stor i Danmark, Belgien, Luxembourg (omkring 6 pct.). I Holland og Frankrig var andelen lidt større (8-10 pct.) og i Tyskland, Spanien og Irland endnu større (12-15 pct.). Den største andel af relativt fattige børn blandt de her udvalgte lande findes i Italien og England, hvor godt hver femte barn (21 pct.) levede i en familie, hvis indkomst var under 50 pct. af den midterst forekommende (medianen). Disse lande kommer med andre ord dårligst ud, hvad angår børnefattigdom, mens Danmark scorer bedst, når man måler fattigdom på nævnte måde.

Tabel 4
Andelen af fattige børn og udbredelsen af afsavn blandt børn
i forskellige lande. 1998.

	50 pct. median ¹	Afsavn ² (index)
Danmark	5,9	1,72
England	21,3	(3,87)
Irland	14,8	2,82
Holland	8,4	1,65
Belgien	6,1	2,63
Luxembourg	6,3	(2,31)
Tyskland	11,6	(3,10)
Frankrig	9,8	3,31
Italien	21,2	2,82
Grækenland	n.a.	5,71
Spanien	13,1	4,46
Portugal	n.a.	7,56

Kilde:¹Bradbury et. al. (2001, kap. 3) (disponibel indkomst ækvivaleret med eksponentiel skala III) ²Hussain (2002, tabel 3)

Note: I kolonnen med afsavn er tal i parentes for 1996, resten 1998

En alternativ måde at anskue fattigdom på er at se på et afsavnsindeks (tabel 4), som viser andre sider af fattigdom end den monetære side. Afsavnsindekset er multidimensionalt, og dækker over en sammenvejning af forskellige afsavn eller mangler, børn kan have og som hver især bidrager negativt til børns velfærd. Eksempler på afsavn, der indgår i indekset, er at bo i et område med kriminalitet eller med miljøproblemer, at have pladsmangel, ikke at have en videoafspiller og/eller ikke at have et

hjem med tilstrækkelig varme. Indekset dækker således over afsavn, der er mere eller mindre væsentlige for børns og voksnes velfærd. Målt på denne måde viser det sig igen, at Danmark scorer godt, kun overgået af Holland, mens Grækenland og Portugal scorer dårligt med relativt mange afsavn blandt børnene i disse lande. Hvis man kun sammenligner Danmark og Storbritannien er forskellene slående (tabel 5). Næsten tre gange så mange engelske børn som danske børn lever i områder med kriminalitet, tre gange så mange i områder med miljøproblemer, 50 pct. flere har pladsproblemer og mangler en videoafspiller, og knap tre gange så mange engelske børn bor i hjem, hvor der ikke efter forældrenes udsagn, er tilstrækkeligt med varme.

Tabel 5
Udbredelsen af forskellige afsavn blandt børn i DK og UK. 1998.

	Danmark	Storbritannien
At bo i et område med kriminalitet	10,9	27,0
Miljøproblemer	4,7	14,6
At have pladsproblemer	24,5	33,3
Minus videoafspiller	2,4	3,4
Minus hjem med tilstrækkelig varme	2,4	6,7

Kilde: Hussain (2002)

Det er imidlertid ikke kun vigtigt at se på, hvor mange børn der et givet år lider afsavn. Alvoren i sådanne mangler afhænger i høj grad af, hvor lang tid det står på. Hvis der derfor ingen sammenhæng er mellem at lide afsavn i et år og det følgende år, vil der være tale om et relativt mindre problem, end hvis situationen gentager sig. Tabel 6 viser, at der er en relativ stor sandsynlighed for at afsavn fortsætter fra det ene år til det næste, men at denne sandsynlighed har været aftagende i perioden 1994-1998.

Tabel 6
Risiko for at børn lider afsavn i et givet år, betinget af afsavn i 1994, procent.

	1995	1996	1997	1998
Danmark	68,3	56,6	54,5	52,4
Storbritannien	75,0	72,0	n.a.	n.a.

Kilde: Hussain (2002)

Tabel 7
Antal år børn lider afsavn, 1994-1998¹, procent

	0 år	1 år	2 år	3 år	4 år	5 år
Danmark	51,7	17,2	9,4	7,8	5,5	8,5
Storbritannien	55,1	15,6	10,9	18,5	-	-

¹For UK er perioden kortere, 1994-1996.

Kilde: Hussain (2002)

Det kan også være interessant at betragte, hvor længe en afsavnsperiode varer. For Danmark ses det i tabel 7, at mens 51 procent af alle børn ikke har oplevet afsavn i perioden 1994-98, så er der tale om 8,5 procent af alle børn, som lider afsavn i alle 5 år. I Storbritannien var der lidt flere, der ikke havde været fattige i løbet af nævnte femårsperiode, men til gengæld ser afsavnene ud til at være mere vedholdende for de børn, det går ud over.

I en større svensk kortlægning af omfanget af fattigdom blandt børn i landets kommuner viser det sig, at der i løbet af 1990'erne har været en stigning for Sverige som helhed (Salonen, 2002). Hvis børnefattigdom defineres som det enten at vokse op i en familie, hvis indkomst er under en given social norm³, eller i en familie, der modtager socialbidrag/kontanthjælp er antallet af fattige børn i 1997 beregnet til 433.000 0-17-årige svarende til 22 pct. I 1991 var den tilsvarende andel på 15 pct. Det kan i den forbindelse nævnes, at der kun er et beskedent overlap givet de to definitioner af fattigdom, idet kun 1,7 pct. af alle børn i 1997 boede i familier, der både havde lav indkomst og modtog socialbidrag. Hvad angår udbredelsen af børnefattigdom i de svenske kommuner, viser der sig store variationer, idet nogle kommuner har en børnefattigdom på 40 pct. mod kun 5 pct. i andre kommuner. Endvidere fremgår det, at børnefattigdommen er særlig stor blandt familier med udenlandsk baggrund, og at forholdet mellem denne gruppes børnefattigdom og indfødte svenskeres er stigende – fra 2,6 i 1991 til 3,3 i 1999.

For Danmark er der en klar mangel på undersøgelser om udbredelsen af fattigdom blandt etniske minoritetsbørn i forhold til børn af etniske danskere. Dog viser en undersøgelse (Jeppesen & Nielsen, 1998), at opgjort ud fra moderens vurdering af den økonomiske situation finder 16 pct. af mødre til etniske minoritetsbørn familiens økonomiske situation dårlig, sammenholdt med kun 3 pct. af danske mødre. Det kan nævnes, at en undersøgelse af udbredelsen af børnefattigdom – blandt både etniske minoritetsbørn og danskfødte - i danske kommuner, svarende til nævnte svenske undersøgelse, netop er gået i gang på opdrag af Red Barnet og under udførelse på Socialforskningsinstituttet.

4. Social arv og mobilitet

Når man taler om social arv tænkes der på, hvordan forskellige forhold "nedarves" fra forældre til deres børn. Det kan f. eks. være uddannelse, ledighed, kriminalitet og indkomst, som går igen fra den ene generation til den næste generation. Ved social mobilitet forstås mere bredt sammenhængen mellem én generations placeringer i en rangorden efter fx indkomst eller uddannelse i forhold til en anden generations placeringer. Hvis således den placering en tilfældig valgt person opnår i fordelingen ikke er afhængig af den placering vedkommendes forældre opnår, er der tale om høj mobilitet, mens lav mobilitet er karakteriseret ved, at man ud fra forældres placering er i stand til med en vis sandsynlighed at forudsige børnenes placering. Spørgsmålet er med andre ord, om børns mere eller mindre gode økonomiske vilkår hænger sammen med forældres økonomiske vilkår, eller om børnene så at sige fordeles tilfældigt i indkomstfordelingen, dvs. uafhængigt af deres økonomiske opvækstvilkår.

³ Målet er udviklet af Sveriges Statistik Central (SCB) og relaterer husholdningens indkomster med en norm for leveomkostninger, hvorved der tages hensyn til såvel indkomst- som udgiftssiden. Der korrigeres for familiestørrelsen og sammensætningen (Salonen, 2002, kapitel 4).

Der er flere argumenter for, at høj social mobilitet anses for at være et samfundsmæssigt gode. Dels betyder en høj mobilitet, at man har lige muligheder i samfundet, hvad enten man kommer fra gode eller dårlige kår, hvilket opfattes som udtryk for social retfærdighed. Dels vil udfoldelsen og anvendelsen af befolkningens evner ikke blive hæmmet af, at nogle forhindres i at udnytte disse på grund af deres opvækstvilkår. Det vil således være muligt for begavede børn fra familier med ringe økonomiske forhold at erhverve sig en uddannelse og siden hen en vellønnet beskæftigelse, såfremt der er høj social mobilitet. Det er imidlertid ikke klart, om og i givet fald hvor stor en sådan intelligensreserve måtte være. Flere undersøgelser (se fx Plug og Vijverberg, 2001) påviser, at der er en vis positiv sammenhæng mellem forældres og børns medfødte evner – genetisk arv – hvilket betyder, at det ikke umiddelbart er til at fastslå, om den sociale mobilitet er for stor eller lille set ud fra en overordnet samfundsøkonomisk betragtning. Endelig kan det nævnes, at social mobilitet også kan give anledning til velfærdstab, nemlig hvis de pågældende, der har fået en bedre placering i fordelingen, ikke føler sig integreret i den nye gruppe. I de fleste tilfælde må de forbedrede økonomiske vilkår dog anses for at opveje et evt. velfærdstab, hvorved der vil være tale om en netto-velfærdsgevinst (DØR, 2001).

I det følgende er det sammenhængen mellem økonomiske vilkår i barndommen og de økonomiske forhold i voksenlivet, der er i fokus, og der vil både blive set på generel social mobilitet og negativ social arv, dvs. mobiliteten i den nedre ende af den økonomiske fordeling. Det skal i den forbindelse erindres, at høj social mobilitet svarer til beskeden social arv og lav social mobilitet til omfattende social arv.

Begreber og teorier

Der er en del økonomisk forskning om intergenerationel mobilitet fortrinsvis i form af forskellige empiriske analyser. Søndergaard (1999) henviser i den forbindelse til forskning, der direkte ser på samvariationen mellem forældres og børns økonomiske forhold, og forskning, der sammenligner søskendes indbyrdes økonomiske forhold med ikke-søskendes med samme baggrundskarakteristika. En forholdsvis lille variation i søskendes økonomiske forhold sammenlignet med variationen mellem søskendes og ikke-søskendes forhold tages således som udtryk for social arv. Se Solon (1999 og 2002) for en oversigt over førstnævnte og Feinstein og Symons (1999) for en oversigt over sidstnævnte.

Der findes også en del forskning om sammenhængen mellem forældrenes uddannelsesbaggrund og børnenes opnåede uddannelsesniveau (se fx Deding & Hussain, 2002). Det viser sig i den forbindelse, at forældre med længere uddannelse anvender mere tid sammen med deres børn end forældre med kortere eller ingen uddannelse (Leibowitz, 1974; Hill & Stafford, 1974; Bonke, 1995), hvilket forklares ved, at lektiehjælp og lignende form for socialisering prioriteres relativt højt – høj indkomsteffekt – og at andre ikke menes at kunne gøre det ligeså godt – lav substitutionseffekt. Endelig kan den øgede omsorgstid også forklares ved, at uddannelse forøger produktiviteten –

udbyttet for børnene – i denne aktivitet forholdsvis mere end produktiviteten – lønnen – i arbejdet på arbejdsmarkedet. Det betyder, at forældres omsorgstid ”.. measures the parent’s altruistic investment in the human capital embodied in their children” (Hill & Stafford, 1974, p.28).

Boks 3. Social arv og mobilitet - begreber og definitioner

Social arv karakteriseres ved at børn overtager viden, holdninger og personlighedstræk fra forældrene. Der er således tale om at forhold såsom uddannelse, ledighed, kriminalitet og indkomst er træk, som går igen fra generation til generation.

Social mobilitet knytter sig til generationernes placering i en rangorden, f.eks. mht. uddannelse eller indkomst. Et samfund med fuld indkomstmobilitet er således karakteriseret ved, at børns placering i indkomstfordelingen er uafhængig af forældrenes placering.

Indkomstmatricer er én måde at beregne den sociale mobilitet på. Man beregner sandsynligheden af at havne i en bestemt indkomstgruppe, for eksempel 1. kvartil, givet ens forældre (far) var i en bestemt kvartil. Resultaterne er bedst hvis indkomstmålet er livsindkomsten eller permanent indkomst, så det undgås, at tilfældige årlige udsving påvirker konklusionerne.

Man kan også beregne en indkomstelasticitet, som værdien af den procentvise ændring i børnenes indkomst som følge af en given procentændring i forældrenes indkomst. Elasticiteten siger derfor noget om, hvor følsom børns indkomster er i forhold til forældrenes, dvs. omfanget af den sociale mobilitet. Hvis elasticiteten er lav, er der høj social mobilitet, idet en elasticitet på 0 angiver fuld social mobilitet, mens en høj elasticitet er udtryk for lav social mobilitet.

Hvordan den konkrete overførsel af ressourcer sker mellem forældre og børn er stadig et uafklaret spørgsmål. Der er principielt set to muligheder, nemlig at dette finder sted enten via direkte og indirekte overførsel af økonomisk kapital⁴ eller via social kapital, i begge tilfælde sådan at det betyder en forbedring af børnenes indtjeningsmuligheder og dermed deres fremtidige indkomster⁵. Corak (2001) argumenterer for, at den sidste proces vil kunne afsløres ved at sammenholde forældres lønninger med deres børns, mens den første proces i højere grad vil komme som udtryk i samme relative indkomster for de to generationer, idet disse indkomster udover løn inkluderer kapitalafkast og private transfereringer. Det viser sig i den forbindelse, at den social arv målt som markedsindkomst er lidt større end den sociale arv målt som lønindkomst, men at forskellen er beskeden. I forlængelse heraf rejser Chadwick & Solon (2002) spørgsmålet, om husstandsindkomsten har samme betydning som faderens indkomst og/eller løn alene. En forudsætning vil i den forbindelse være, at mænd og kvinder med samme sociale placering gifter sig med hinanden – assortative mating – hvorved anvendelsen af fordelingen af husstandsindkomster vil give samme resultat som anvendelsen af faderens indkomst for omfanget af social arv. Der er en række undersøgelser, der peger på, at man gifter sig med ligestillede, og ved at beregne omfanget af den social arv mellem døtre og deres forældre henholdsvis mellem svigersønner og deres svigerforældre, viser Chadwick & Solon, at giftermål mellem ligestillede gentages fra generation til

⁴ Det er i den forbindelse vist, at høj indkomst hos forældrene forøger barnets tilbøjelighed til at påbegynde en videregående uddannelse (Heinesen, 1999).

⁵ Udover opdragelse kan nævnes forhold som barnets omgangskreds, boligområde og –miljø, som alt sammen ofte er bestemt af og hænger sammen med forældrenes uddannelsesmæssige baggrund (Rasmussen, 1999; Graversen m.fl. 1999).

generation, hvorfor det er af mindre betydning, om man anvender husstandsindkomsten eller kun faderes indkomst som målestok for omfanget af social arv.

Et andet spørgsmål er, om den sociale arv alene overføres fra far til søn, som de fleste undersøgelser undersøger, eller om den også viser sig i forholdet mellem far og datter. I det omfang døtre og sønner opdrages forskelligt, ved at der gøres mest ud af sønners uddannelse, må det således indebære, at den sociale arv bliver mindre udpræget for døtre end for sønner. På den anden side kan døtre have moderen som forbillede og rollemodel, hvorfor den sociale arv mellem disse kan vise sig at være ligeså udpræget, som den mellem far og søn⁶. Den sociale arv mellem fader og datter må af samme grund forventes at være mindre end den sociale arv mellem fader og søn, hvilket da også bekræftes af Corak (2001) for Canada og Chadwick & Solon (2002) for USA.

Den sociale mobilitet har endvidere betydning for efterkommere af indvandreres succes i uddannelsessystemet. Typisk har forældre til andengenerationsindvandrere et lavt uddannelses- og dermed et lavt human kapitalniveau. Hvis der er lav social mobilitet inden for denne gruppe i samfundet, og dermed stor social arv, vil det betyde, at efterkommere så at sige arver et lavt uddannelsesniveau, hvilket vil have betydning for integrationsprocessen og i særdeleshed for tilknytningen til arbejdsmarkedet. Undersøgelser af Rosholm et. al. (2002) konkluderer, at den sociale arv er ens for etniske danskere og efterkommere, men at dette betyder at efterkommere klarer sig ringere i uddannelsessystemet, da deres forældres kvalifikationer alt andet lige er dårligere end danske forældres.

Empiriske målinger af social arv og mobilitet

Når det kommer til konkrete målinger af social arv i form af empiriske undersøgelser melder der sig en række spørgsmål, der skal tages stilling til. Hvor lang tid skal der eksempelvis gå, dvs. hvornår i opvæksten måler man relevante karakteristika hos forældrene og hvilken alder skal børnene have nået, før man kan tale om, at noget er nedarvet. Således må børnene have nået en vis alder, før de har mulighed for at få en uddannelse, og dermed kan erhverve sig en ordinær indkomst. Tilsvarende taler en vis arbejdsmarkedserfaring for, at børnene skal have nået en vis alder, før det er relevant at sammenligne deres forhold med deres forældres, dengang børnene boede hjemme. Det vil i den forbindelse være hensigtsmæssigt, at forældre og børns forhold blev sammenlignet på tidspunkter, hvor disse befandt sig i samme livsfase i forhold til uddannelse og livsløbsplacering. Og endnu mere ideelt ville det naturligvis være, hvis børnene og forældrenes "permanente" (langtids-)indkomster, dvs. de akkumulerede indkomster gennem voksenlivet, kunne beregnes og sammenlignes.

Hvad angår arbejdsmarkedserfaring er det endvidere vigtigt at være opmærksom på, at denne erhverves forskelligt for forskellige uddannelses- og stillingsgrupper. Således vil ikke-uddannede og

⁶ Dedding & Hussain (2002) viser, at den sociale uddannelsesarv er større fra moder til børn – piger og drenge – end fra fader til børn.

kortere uddannede formentlig begynde på en relativ højere startløn end længere uddannede, hvis løn til gengæld vil fortsætte med at stige over en længere periode. Da ikke-uddannede og kortere uddannede samtidig begynder deres erhvervskarriere tidligere end længere uddannede, vil indkomstforskellene blandt relativt unge mennesker formentlig være forholdsvis små, hvorfor det er problematisk at anvende for unge børnegrupper i målinger af social arv.

I praksis afgør det statistiske materiale ofte, hvordan social arv kan måles. Sædvanligvis er de nødvendige tidsserier således for korte til at få de ideelle fordringer opfyldt. Danske registerdata begynder eksempelvis i 1980, hvilket betyder at længere perioder end omkring 20 år ikke kan dækkes, og i panel-surveys er periodelængderne som regel endnu kortere, hvorfor den sociale arv heller ikke her får lov til "at udfolde sig" fuldt ud.

Der findes principielt set to måder, den sociale arv måles på i empiriske undersøgelser.

Den ene beregningsmåde angiver, hvilke konkrete destinationer unge kommer til givet deres familiemæssige baggrund. Ved at inddele forældregenerationen – 1. generation – efter indkomstmæssig placering i fraktiler og børnegenerationen – 2. generation – på samme måde fås en mobilitetsmatrice, som netop angiver sammenhængen mellem de to generationers relative økonomiske placeringer på to tidspunkter, nemlig mens 2. generationen som børn bor hjemme hos 1. generationen, og siden hen når 2. generationen er flyttet hjemmefra og har dannet selvstændig husstand.

Ifølge den anden beregningsmåde for social arv anvendes et aggregeret mål. De to generationers indkomster rangordnes godt nok på samme vis som ved den første beregningsmåde, men der anvendes her en regressionsligning:

$$\log E_{wi} = \alpha_w + \beta_w \log y_{0i} + \varepsilon_{wi}$$

hvor $\log E_{wi}$ angiver logaritmen til den permanente indkomst af et barn i familie i , y_{0i} angiver logaritmen til forældrenes permanente familieindkomst, fejllede ε_{wi} den kombinerede effekt af faktorer ortogonale til forældrenes indkomst på barnets indkomst, og hældningskoefficienten β_w den intergenerationelle elasticitet af barnets langtidsindkomst med hensyn til forældrenes permanente indkomst.

Den således beregnede elasticitet angiver hvor stor en procentvis ændring i 2. generationens indkomst en given procentændring i 1. generations indkomsten medfører. Hvis således elasticiteten er 0,2, betyder det, at en 10 pct.'s større forældreindkomst vil indebære en 2 pct.'s større indkomst for børnene, hvilket tages som udtryk for, at der er en vis om end beskeden social arv for den

gennemsnitlige forældre-barn relation i undersøgelsen. Hvis elasticiteten havde været 0 var der fuld social mobilitet og dermed ingen social arv, og hvis den havde været tilstrækkelig stor ville der ikke være nogen social mobilitet og dermed fuld social arv, svarende til at hvis man kender oprindelsesplaceringen vil man også med stor sikkerhed kunne forudsige destinationen.

For at tage højde for at mobiliteten ikke nødvendigvis er den samme alle steder i indkomstfordelingen, beregnes elasticiteten somme tider forskellige steder, evt. indenfor hver kvartil. Der opnås herved et disaggregeret mål for mobiliteten, hvilket kan afsløre, om mobiliteten er større blandt lav-indkomstmodtagere end blandt høj-indkomstmodtagere, og dermed hvor i fordelingen der optræder mere eller mindre udpræget social arv.

Det er ofte relevant at kontrollere for en række forhold af betydning for den sociale mobilitet. Det være sig uddannelse, stilling, ledighedsomfang, osv. Det er således sandsynligt, at eksempelvis "uddannelsesarv" delvis vil forklare den økonomiske mobilitet, idet der er en positiv om end ikke entydig sammenhæng mellem uddannelse og indkomst. Også alderen har betydning for, hvor stor den sociale mobilitet kan opgøres til. Det er først efter en vis alder, at børn og unge har mulighed for at erhverve en indkomst, som med rimelighed kan sammenlignes med forældrenes. Samtidig kan indkomsterne svinge fra år til år, hvorfor gennemsnitlige indkomster for en flerårig periode – den permanente indkomst - er at foretrække. Det er da også almindeligt at anvende både gennemsnitsindkomster og at korrigere for forældres og børns alder i beregninger af den sociale mobilitet og arv.

Danske undersøgelser for Danmark

I en undersøgelse fra Danmarks Statistik (2002) er anvendt de sociale forhold blandt 30-årige i 1999 sammenholdt med forældrenes uddannelse og hovedindkomstkilde i 1985, dvs. da børnene var 15 år. Oplysninger om indkomst er derimod taget som et gennemsnit for 1981-85, dvs. hvor børnene var 11-15 år, og igen for børnene, da disse var 30 år, i 1999. En tilsvarende undersøgelse fra DØR (2001) sammenholder 35-39-åriges egne indkomstforhold for perioden 1995-99 med forældrenes indkomst i 1980, hvilket indebærer, at børnene er længere henne i livsløbet og flere har afsluttet deres uddannelse.

Hvad angår indkomstmæssig social arv, viser det sig, at børnene typisk er placeret i højere indkomstkvarterer end deres forældre. Størstedelen af forældrene lå i 1981-85 i de to midterste kvartiler med den største gruppe i næstnederste indkomstkvarter, mens den største gruppe børn i 1999 lå i den næstøverste kvartil og en stor del i den øverste kvartil (Danmarks Statistik, 2002, p. 173). Når det gælder sammenhængen mellem forældrenes og børnenes placering, er det ifølge DØR (2001) især i 1. kvintil og i 5. kvintil, at der er tale om social arv (tabel 8). Således er børn af forældre med de laveste indkomster 41 pct. overrepræsenterede i samme indkomstgruppe, mens de er 34 pct. underrepræsenterede i den øvre ende af fordelingen, nemlig med -34 pct. i 5. kvintil. Tilsvarende er

børn af forældre med de højeste indkomster 57 pct. overrepræsenterede indenfor deres egen tilsvarende 5. kvintil., og samtidig underrepræsenterede med –25 pct. i 1. kvintil. At der også er en vis overrepræsentation af "lavindkomst-børn" i 2. kvintil kan dels hænge sammen med ovennævnte "indkomst-opdrift" generationerne imellem, dels at nogle "individuelt" bryder den sociale arv.

Tabel 8
35-39-årige fordelt efter forældrenes bruttoindkomst i 1980
og egen bruttoindkomst i 1995-99¹.

2. generation:	1. kvintil	2. kvintil	3. kvintil	4. kvintil	5. kvintil
1. generation:					
1. kvintil	41	15	-4	-16	-34
2. kvintil	4	8	7	-1	-16
3. kvintil	-5	6	6	5	-11
4. kvintil	-12	-2	4	7	6
5. kvintil	-25	-25	-11	6	57

¹Angiver andelen indenfor den pågældende ækvivalenskorrigerede forældrebruttoindkomstkventil (eksponentiel skala II) divideret med den tilsvarende andel for samtlige kvintiler fratrullet 100. Indekset udtrykker derfor over- hhv. underrepræsentationen for, at børn af forældre tilhørende en given indkomstgruppe selv tilhører den samme gruppe.

Kilde: DØR (2001, tabel II.17)

Tabel 9
Social mobilitet. 13-17 års kohorte - 1980 ift. 1999.
Faderens hhv. sønnens timeløn¹.

2. generation:	1. kvartil	2. kvartil	3. kvartil	4. kvartil
1. generation:				
1. kvartil	44	4	16	..
2. kvartil	-12	12	20	-20
3. kvartil	-8	-8	0	16
4. kvartil	-28	-4	..	68

¹Se note til tabel 8.

.. <10 observationer

Kilde: Beregninger foretaget af Azhar Hussain på Levekårsundersøgelsen inklusive registeroplysninger, SFI

I de fleste undersøgelser af social mobilitet er det ikke forældrenes og børnenes bruttoindkomster, der sammenlignes, men derimod faderens og sønnens lønninger. Hvis således især faderen er rollemodel for sønnen, er det forventeligt at finde en klarere sammenhæng mellem deres aflønninger end mellem forældrenes og børnenes – døtre og sønner – indkomster. Som det vil fremgå af næste afsnit er der dog tale om, at samlevere økonomisk ligner hinanden – assortative mating – og at døtre og sønner også gør det (Chadwick & Solon, 2002), hvorfor der vil være tale om social arv i alle tilfælde, men blot mere udbredt, hvis man begrænser sig til fader-søn forholdet. Tabel 9, som sammenligner 32-36-årige drenges timelønninger i 1997-99 med deres fædres timelønninger 1980-82, synes da også at bekræfte, at den sociale arv især i den øvre ende af fordelingen er større – den sociale mobilitet mindre - når det kun er fader-søn forholdet, der anvendes som mål for

arven/mobiliteten, end hvis begge forældres indkomster og både piger og drenge indkomster indgår i beregningerne.

Tabel 10
Samlet social mobilitet¹ beregnet i forskellige undersøgelser

Bruttoindkomst – forældre/børn 30 år ²	Bruttoindkomst – forældre/børn 35-39 år ³	Bruttoindkomst – fader/søn 35-39 år ⁴	Timeløn – fader/søn 32-36 år ⁵
0,88	0,87 (Se tabel 8)	0,81	0,78 (Se tabel 9)

¹Målet kan beregnes som $1 - (1/k^2 \sum p_{ij} / (100/k) - 1)$, hvor k angiver antal grupper i forspalten af en mobilitetstabel med en fordeling, der rækkevis summerer til 100, i og j angiver et cellenummer i hhv. forspalten og hovedspalten, og p angiver en procent. Fuldkommen mobilitet får værdien 1, mens en afvigelse fra fuld mobilitet giver en værdi mindre end 1 (boks II.6, DØR, 2001).

Kilder: ² Danmarks Statistik ³ DØR ⁴ DØR (note tabel II.18) ⁵ Beregninger foretaget af Azhar Hussain på Levekårsundersøgelsen inklusive registeroplysninger, SFI

Hvis man beregner den samlede sociale mobilitet, som den kumulerede numeriske værdi af fordelingen i en mobilitetstabel, jf. note til tabel 10, bliver tallene på 0,88 (DS) og 0,87 (DØR), når det drejer sig om forældres bruttoindkomst i forhold til børnenes bruttoindkomst (tabel 10). Hvis man derimod udtrykker den sociale mobilitet som faderens årsløn i forhold til sønnens årsindkomster henholdsvis årslønninger bliver tallene på 0,81 (DØR) og 0,78, idet værdien 0 udtrykker ingen mobilitet og værdier omkring 1 en betydelig mobilitet.

Ser man alene på negativ social arv, som denne sædvanligvis opgøres – en ækvivalenskorrigeret indkomst mindre end 50 pct. af medianindkomsten – er sandsynligheden for at "arve" en lav løn på 35 pct. sammenlignet med en sandsynlighed på 21 pct. for børn af ikke-fattige forældre. Der er med andre ord en oversandsynlighed på 1½ gang for selv at få lav løn et tilfældigt år – 1999 - når man i 13-17-års-alderen har oplevet en far med lav løn.

Tabel 11
Negativ social arv. 13-17-års kohorte – 1980-82 ift. 1997-99. Procent.

2. generations sandsynlighed for lav løn	
1. generation:	
Lav løn (<50% median)	35
Lav løn (>=50% median)	21

Kilde: Beregninger foretaget af Azhar Hussain på Levekårsundersøgelsen inklusive registeroplysninger, SFI

Hvorvidt den negative økonomiske/sociale arv eller den økonomiske/sociale mobilitet er stor eller lille, er naturligvis et politisk spørgsmål. De begrænsede muligheder for at gennemføre undersøgelser over udviklingen i økonomisk social arv gør det endvidere vanskeligt at vurdere, om tidligere politikker og andre tiltag har virket positivt eller negativt på omfanget af social arv. Det er imidlertid muligt at

sammenligne den sociale mobilitet i Danmark med mobiliteten i andre lande, og derigennem indirekte vurdere, hvilke forhold der kan være af betydning for mobilitetens omfang og karakter i Danmark.

Internationale og danske undersøgelser af social mobilitet

Der er foretaget en række undersøgelser af den sociale mobilitets omfang i Sverige, Finland og andre europæiske lande, ligesom der for USA er gennemført mange sådanne undersøgelser. I tabel 12 findes en oversigt over resultaterne fra undersøgelser af forholdet mellem fader-søn lønninger, idet omfanget af social mobilitet er opgjort som værdien af den procentvise ændring i børnenes indkomst som følge af en given procentændring i forældrenes indkomst – elasticiteten β_w - idet en elasticitet på 0 angiver fuld social mobilitet – ingen social arv – og en høj elasticitet angiver ingen social mobilitet – fuld social arv.

For Sverige og Finland er mobiliteten - elasticiteterne - beregnet til at være på omkring 0,22-0,28, hvis der anvendes enkelt-årslønninger for børnene, mens mobiliteten bliver på omkring 0,13, hvis børnenes lønninger dækker over et gennemsnit for flere år. For Tyskland er elasticiteten beregnet til 0,11 under anvendelse af flere års lønninger for børnene, men børnenes gennemsnitsalder er her kun knap 23 år. For Canada er der beregnet elasticiteter på 0,23-0,26 på årslønninger for børn. Endelig finder amerikanske undersøgelser elasticiteter på mellem 0,28 og 0,41, idet de største elasticiteter – den mindste mobilitet - er beregnet på oplysninger om årslønnen og den mindste elasticitet – den største mobilitet - refererer til oplysninger om gennemsnitsårslønninger for børnene.

Tabel 12
Beregninger af mobilitet i form af intergenerationelle årsløns-elasticiteter (earnings) mellem fædre og sønner i forskellige lande.

Land	β	Søn	Fader
Sverige	0,28	Årsløn i 1990; 29-38 år	Estimeret pba. Uddannelse og stilling Indkomst i 1955
Sverige (Stockholm)	0,14	4-års gns. indkomst; 31-41 år	
Sverige	0,13	3-års gns. årsløn; 25-51 år	3-års gns. årsløn
Finland	0,22	Årsløn i 1990; 30-40 år	2-års gns. årsløn
Finland	0,13	3-års gns. årsløn; 25-45 år	2-års gns. årsløn
Tyskland	0,11	Gns. årsløn op til 6 år; gns. alder i 1984 22,8 år	Gns. årsløn op til 6 år
Canada	0,23	Årsløn i 1995; 29-32 år	5-års gns. årsløn
Canada	0,26	Årsløn i 1998; 32-35 år	5-års gns. årsløn
USA ^a	0,39	Årsløn i 1987; 28-36 år	5-års gns. Årsløn
USA ^a	0,28	3-års gns. årsløn; 25-40 år	3-års gns. årsløn
USA ^a	0,41	Årsløn i 1984; 25-33 år	5-års gns. årsløn
USA ^b	0,37	Årsløn i 1980; 28-38 år	4-års gns. årsløn

Kilde: Oplysninger for Europa, se Solon (2002), og for USA, se Solon (1999) ^aPSID-data ^bNLS-data

For Danmark er anvendt et gennemsnit af børnenes time-lønninger til beregningen af den sociale mobilitet for sønner i forhold til fædre, idet der også korrigeres for faderens og sønnens respektive aldre (tabel 13). Resultatet er en beregnet elasticitet på 0,19, hvilket kan sammenholdes med

tilsvarende elasticiteter for Sverige og Finland på 0,13 og 0,28 for USA. Den sociale mobilitet i Danmark ser med andre ord ud til at være mindre end i Sverige og Finland og større end i USA, eller, omvendt, den social arv er større i Danmark end i Sverige og Finland, men mindre end i USA. Disse resultater skal imidlertid tages med betydelige forbehold, da der er anvendt forskellige aldersafgrænsninger og andre forudsætninger. Ikke desto mindre svarer de fundne resultater delvist til beregninger af den kumulerede mobilitet. Disse viser således, at fader-søn mobiliteterne i Danmark og Sverige er nogenlunde lige store, og væsentlig større end i både USA, Storbritannien, Italien og Tyskland, hvilket bl.a. tilskrives en mindre indkomstulighed i de skandinaviske lande sammenlignet med i de andre lande (DØR, 2001). Hvorvidt andre forhold på den ene eller anden måde medvirker til at forklare de nationale forskelle, ville kræve nye undersøgelser for at kunne besvare.

Tabel 13
Beregninger af mobilitet i form af intergenerationelle løn-elasticiteter
mellem fædre og sønner, og fædre og døtre i Danmark.

	Fader
Søn	$\beta=0,19$ (t-value: 3,12)
Datter	$\beta=0,10$ (t-value: 1,80)
3-års gns. timeløn; 1997-99, 32-36 årige i 1999	3-års gns. timeløn; 1980-82

Anm.: der er korrigeret for både faders og barns alder.

Kilde: Beregninger foretaget af Azhar Hussain på Levekårsundersøgelsen inklusive registeroplysninger, SFI

Hvad angår den sociale arv mellem fader og datter, viser det sig, at denne både i Danmark (tabel 13) og i Canada (Corak, 2001) er mindre end den sociale arv mellem fader og søn.

Når der sammenlignes med forholdene i andre lande, må en forsigtig konklusion være, at det er bedre for børn i dårlige økonomiske kår at vokse op i Danmark og Sverige end i mange andre lande, alene fordi chancen for at klare sig godt siden hen er større i de skandinaviske lande. Hvad det er for nogle forhold, der medvirker hertil, er der ikke noget umiddelbart svar på. Men at de nordiske velfærdsstater med et stort udbud af børneinstitutioner, gratis adgang til uddannelse og sundhed samt et udlignende skattesystem er medvirkende årsager forekommer højst sandsynligt.

5. Indsatser

For at få et indtryk af indsatsen mod negativ social arv i andre lande indeholder det følgende en beskrivelse af to udenlandske initiativer. Der er tale om to programmer fra henholdsvis Storbritannien (Sure Start) og USA (Head Start), som minder meget om hinanden, idet de først og fremmest

fokuserer på social arv, ikke økonomisk fattigdom hos børn. Som vist i dette papir er der imidlertid gode grunde til også at fokusere på den økonomiske fattigdom hos børn.

USA og Storbritannien er kendetegnet ved, at de har en relativ høj grad af negativ social arv og lavere social mobilitet end Danmark. Desuden har man som nævnt i Danmark adgang til en række ydelser via det offentlige system, hvilket er mindre udbredt i USA og Storbritannien. Derfor kan man ikke nødvendigvis drage de samme politik-anbefalinger for Danmark, som man kan i andre lande, ved at se på deres initiativer.

5.a Head Start (USA)

Head Start er et omfattende program for udvikling af små børn i lavindkomst-familier. Initiativet, som blev lanceret i midten af 1960'erne i USA som en del af Præsident Johnsons "Krig mod Fattigdom", anerkender behovet for at give børn i fattige familier bedre vilkår i opvæksten og at indsatsen skal ske som en samlet indsats. Programmet har 4 målsætninger: Uddannelse, sundhed, sociale serviceydelser samt forældredeltagelse, og retter sig mod børn fra 0-5 år samt gravide og deres familier, forudsat at familien har en indkomst under fattigdomslinien eller er berettiget til at modtage offentlig støtte.

Hvad angår finansiering og administration, administreres Head Start af "Administration on Children, Youth and Family" under "Department of health and Human Services". I 2001 var budgettet til ordningen på godt 6 mia. dollars, som blev benyttet af godt 900.000 børn, hvilket svarer til en udgift på ca. 7000 dollar pr. barn eller ca. 50.000 kr.

Ordningen fungerer ved, at bevillinger uddeles regionalt til både offentlige, private, profitorienterede og nonprofit organisationer samt til lokale skoler (børnehaver).

5.b Sure Start (UK)

Inspireret af det amerikanske initiativ "Head Start" blev det engelske program "Sure Start" igangsat under Labour-regeringen i 1998. Sure Start er en væsentlig del af regeringens håndtering af problemerne associeret med social eksklusion og børnefattigdom.

Målet er at forbedre sundhed og velvære hos familier, kommende forældre og børn fra fødslen ved at promovere den fysiske, intellektuelle og sociale udvikling hos babyer og børn. Børnenes forhold skal således forbedres, så de bedre kan klare sig, når de når skolealderen, hvilket skal bidrage til at bryde den negative sociale arv. De fire hovedmålsætninger i initiativet er: Forbedring af social og følelsesmæssig udvikling, forbedring af sundhed, forbedring af børns indlæringssevne samt styrkelse af forældre og lokalsamfund. Programmerne skal koncentreres i områder, hvor en stor andel af børnene lever i fattigdom.

Ordningen består af lokale "Sure Start" programmer, som skal forbedre vilkårene for familier med børn under 4 år. Ordningen går også ud på at dele erfaringerne fra de lokale programmer til alle der er involveret i at tilbyde tjenester til børn.

Finansiering

Den engelske regering investerede en pulje på £542 mio. i perioden 1999-2002, samt endnu en pulje på £580 frem til 2004. I december 2002 annonceredes budgettet for 2005-06 på £1,5 mia. Samtidigt udvides målgruppen til familier fra graviditet til barnet fylder 14 år.

6. Forslag til danske indsatser/diskussion

Det er fremgået, at der er en del børn, der vokser op i økonomisk fattigdom i dagens Danmark, og at der fortsat eksisterer negativ social arv. Hvordan disse forhold kan forandres i positiv retning, kan der af gode grunde ikke gives nogle entydige forslag til. Alene den kendsgerning, at indkomstfordelingen i samfundet er et resultat af både strukturelle og konjunkturrelle forhold, og af politiske tiltag, der ofte har en række andre formål, gør det vanskeligt på det mere overordnede plan at pege på, hvilke politiske tiltag der er nødvendige for at komme økonomisk fattigdom blandt børn og negativ social arv til livs. Det betyder imidlertid ikke, at man ikke kan udpege hvilke grupper, der især må være i fokus i denne sammenhæng.

For det første har dette notat vist, at der kan opstilles en række forskellige mål for fattigdom. Det betyder, at man må være meget konkret, når man udformer en politik, der skal bekæmpe dette fænomen. Det er således ikke nødvendigvis de samme tiltag, der er nødvendige overfor en lav indkomst, som overfor fjernelsen af bestemte afsavn.

For det andet kan grupperne af fattige være forskellige. Således har der vist sig en overvægt af fattige børn hos enlige mødre. Det sætter dels fokus på deres indkomster, dels på deres sociale muligheder. Et øget fokus på disse mødres muligheder for at få passet deres børn på tidspunkter, der muliggør en normal tilknytning til arbejdsmarkedet og dermed en erhvervelsen af en normal indkomst, er derfor et oplagt eksempel på, hvor en indsats må sættes ind.

For det tredje er børn af etniske minoritetsfamilier mere udsatte end andre. Ikke fordi den sociale arv er mere udbredt for denne gruppe, men fordi deres ressourcer er mere begrænsede end majoritetsbefolkningens. Alene af den grund er der behov for at vurdere, hvordan integrationspolitikken virker i denne forbindelse.

For det fjerde er et forholdsvis udbredt afsavn problematiske boligforhold og boligmiljøer. De forskellige boligsociale initiativer, der allerede er iværksat, er derfor væsentlige elementer i en politik til bekæmpelse af den form for problemer blandt børn.

For det femte er uddannelsespolitik vigtig, da lav indkomst og fattigdom især er hobet op blandt personer med kort eller ingen uddannelse.

For det sjette må der rettes et særligt fokus mod børn, som i fattige længere tid. Selvom det ikke nødvendigvis er mange børn, der er tale om, idet de fleste fattige børn kun oplever denne situation kortvarigt, er der behov for at identificere dem for at kunne sætte ind med en særlig indsats overfor netop denne gruppe. Et redskab, som kan være behjælpeligt hermed, er en kommende undersøgelse som SFI foretager på foranledning af Red Barnet i Danmark.

Endeligt er det vigtigt at være opmærksom på de evner børn har, således at disse kan udnyttes til deres egen og samfundets fordel. Det betyder, at både forældre, personale i børneinstitutioner og skoler, og omverdenen i det hele taget må være opmærksom på børns forskellige muligheder. Det er her vigtigt, at opretholde forældres adgang til at få passet deres børn til priser, der gør dette praktisk muligt, ligesom den fri adgang til skole og sundhed er vigtige foranstaltninger til sikring af fattige og udsatte gruppers velfærd. Når antallet af fattige danske børn trods alt er forholdsvist beskedent og den negative sociale arv er begrænset, er forklaringen formentlig netop, at den danske velfærdsmodel på disse områder er andre modeller overlegen.

Litteratur

- Bonke, J. (1995), Faktotum – husholdningernes produktion. Københavns Universitet og Socialforskningsinstituttet.
- Bonke, J. (2002). Tid og velfærd. Socialforskningsinstituttet. Rapport 02:26.
- Bradbury, Jenkins & Micklewrigth (eds.) (2001), The Dynamics of Child Poverty in Industrialised countries. Cambridge University Press.
- Case, A., Lubotsky, D. & Paxson, C. (2002), Economic Status and Health: The Origins of the Gradient. American Economic Review, Vol 95:2.
- Corak, M. (2001). Are the Kids All Right? Intergenerational Mobility and Child Well-Being in Canada. The Review of Economic Performance and Social Progress.
- Chadwick, L. & Solon, G. (2002). Intergenerational Income Mobility among Daughters. American Economic Review, 92:1.
- Danmarks Statistik (2002). Børns levevilkår. Danmarks Statistik, København.
- Danmarks Statistik (2002a). Forbrugsundersøgelsen. Danmarks Statistik, København.
- Deding, M.C. & Hussain A. (2002). Danish Children's Educational Attainment. I: Essays on Income Distribution. Hussain, A. Ph.D.-thesis. Department of Economics Aarhus School of Business.
- DØR (2001), Vismandsrapporten Efterår 2001. Det Økonomiske Råds Sekretariat.
- Feinstein, L. & Symons, J. (1999). Attainment in Secondary School. Ideas, Oxford Economic Papers, Oxford University Press.
- Finansministeriet (2002). Fordeling og incitamenter 2002. Juni 2002.
- Graversen, B.K., Heinesen, E. & Madsen, N. (1999). Effekter på elevernes uddannelsesforløb af ressourceforbruget i folkeskolen. AKF memo. København. Oktober 1999.
- Jeppesen, K.J. & Nielsen, A. (1998) Etniske minoritetsbørn i Danmark – det første leveår. Socialforskningsinstituttet 98:5.
- Hill, C.R. & Stafford, F. (1974). Allocation of time to pre-school children and educational opportunity. The Journal of Human Resources 9, no. 3: 323-41.
- Hjort, T. & Salonen, T. (2000). Knapphetens boningar. Om fattiga barnfamiljers boende og ekonomi. Meddelanden från Socialhögskolan 2000:8.
- Hussain, A. (2002). Child Deprivation in the European Union, EPAG Working Paper 38. Institute of Social and Economic Research. Essex University.
- Heinesen, E. (1999). Den sociale arvs betydning for unges valg og resultater i uddannelsessystemet. Arbejdspapir om social arv, 2. Socialforskningsinstituttet.
- Leibowitz, A. (1974). Home Investments in Children," Journal of Political Economy 82 (2,II): S111-131
- Plug, E & W. Vijverberg (2001). Schooling, Family Background and Adoption: Is it Nature or is it Nurture. IZA discussion paper 247, Bonn.
- Rasmussen, P. (1999). Social arv i uddannelsesprocessen. Arbejdspapir 27 om social arv. Socialforskningsinstituttet.

- Rosholm, M., Husted, L. & Skyt Nielsen, H. (2002). Integration over generationer? Andengenerationsindvandreres uddannelse. Centre for Labour Market and Social Research, Århus.
- Salonen, T. (2002). Barnets ekonomiska utsatthet under 1900-talet. Bidrag till et kommunalt barnindex. Rädda Barnen Sverige.
- Solon, G. (1999). Intergenerational Mobility in the Labour Market. Handbook of Labor Economics, Volume 3. Ed. Ashenfelter and Card. New York: North Holland Elsevier.
- Solon, G. (2002). Cross-Country Differences in Intergenerational Earnings Mobility. Journal of Economic Perspectives. Vol. 16/3, pp. 59-66.
- Søndergaard, J. (1999). Om social arv I økonomisk forskning. Arbejdspapir 8 om social arv. Socialforskningsinstituttet.